

Przemyślenia polskiej szesnastowiecznej legendy w Rosji XVII–XXI wieku

SIERGIEJ NIKOŁAJEW

ORCID: 0000-0002-0900-9226

(Instytut Literatury Rosyjskiej RAN, Sankt Petersburg)

RECENZJA KSIĄŻKI: ELIZA MAŁEK, *ЛЕГЕНДА ОБ АСТРОЛОГЕ МУСТАЕДДЫНЕ КШИШТОФА ДЗЕРЖЕКА В ДРЕВНЕРУССКОМ ПЕРЕВОДЕ И ЕЕ ПОЗДНЕЙШИЕ ОБРАБОТКИ (ИССЛЕДОВАНИЕ И ИЗДАНИЕ ТЕКСТОВ)*, SERIA „BIBLIOTEKA PRZEKŁADÓW ROSYJSKICH XVII–XVIII WIEKU Z LITERATURY STAROPOLSKIEJ”, WARSZAWA 2019, SS. 266

Badacze historii stosunków literackich dwu krajów zwykle najwięcej uwagi poświęcają przede wszystkim recepcji w literaturze obcojęzycznej twórczości pisarzy pierwszorzędnych. Na temat odbioru dzieł Mickiewicza i Sienkiewicza w Rosji albo Puszkina i Tołstoja w Polsce napisano setki prac, monografi i artykułów¹. Jest to zupełnie zrozumiałe, ponieważ twórczość wieszczów narodowych zawsze przyciąga, urzeka i oczarowuje czytelników od pokoleń. Ale czasem zdarza się, że utworom, które wcale nie są arcydziełami, można pozazdrościć, ponieważ czeka je niespodziewana kariera i zaskakujący los w innej literaturze. To właśnie przydarzyło się niewielkiej legendzie, która trafiła do druku w końcu XVI wieku. Jej losom w literaturze rosyjskiej jest poświęcona nowa monografia profesor Elizy Małek.

W końcu XVI stulecia w publicystyce polskiej na długo poczesne miejsce zajęła tematyka antyturecka, ukazało się więc drukiem mnóstwo tekstów dotyczących utworzenia koalicji skierowanej przeciw Imperium Osmańskiemu. W 1596 roku wydrukowano anonimową książeczkę *Liga z zarwą Koła Poselskiego spólnego narodu K.P. i W.X.Lit. Authore Christophino Daminaeo Peregrino Polono*. W rzeczywistości

1 Zob. M. Toporowski, *Puszkina w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki*, Warszawa 1950; *Адам Мицкевич в русской печати 1825–1955. Библиографические материалы*, ред. М.П. Алексеев, Москва–Ленинград 1957; I.L. Kurant, *Polska literatura piękna od XVI w. do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich*, t. 3: *Adam Mickiewicz. Bibliografia przekładów oraz literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1825–1981*, ред. B.F. Stachiejew, Wrocław 1988.

jej autorem był polski dyplomata Krzysztof Dzierżek, o którym niewiele wiadomo. W druczku tym znalazła się też krótka, zaledwie kilkustronicowa *Legenda o astrologu Mustaeddynie*, który przepowiedział sułtanowi, że jego imperium zginie w razie wojny „z narodem północnym”, a zatem z Polską. Nieszczęśliwy astrolog przypłacił życiem swoje przepowiednie, zresztą również sama książeczka w krótkim czasie została zapomniana. Dopiero w końcu lat sześćdziesiątych XX wieku trzy bajki tureckie wyjęto z dzieła Dzierżka i przedrukowano w antologii *Bajka ludowa w dawnej Polsce* (1968).

Niewielka *Legenda o astrologu Mustaeddynie* znalazła jednak swoich czytelników w Moskwie jeszcze w XVII wieku. Przełożono ją na język rosyjski prawdopodobnie w latach siedemdziesiątych w Urzędzie Poselskim, który w państwie moskiewskim zajmował się sprawami międzynarodowymi i miał odpowiednią kadrę tłumaczy z różnych języków². Były to czasy kolejnego kryzysu w stosunkach turecko-rosyjskich, wzrosło więc zapotrzebowanie na nowe utwory publicystyczne i propagandowe. W przekładzie od razu są zauważalne ślady zrozumiałej rusyfikacji – Turcja powinna bać się nie tylko narodu polskiego, lecz i rosyjskiego. I owa tendencja „udomowiania” będzie się wzmacniać w historii tej legendy w literaturze rosyjskiej, aż w końcu wzmianka o narodzie polskim zniknie w ogóle. W wiekach XVIII i XIX podczas następnego kryzysu w relacjach między Rosją a Turcją *Legenda o astrologu Mustaeddynie* była chętnie drukowana: dwa razy w 1789, dwa razy w 1828 (tym razem już w przeróbce na współczesny język rosyjski), potem w 1830 roku, zaś jej wielki powrót to oczywiście czasy wojny krymskiej. Wiadomo, że z wydaniem z 1854 roku raczył zapoznać się cesarz Mikołaj I, który zresztą nie był szczególnie zadowolony po lekturze tego zbiorku antyturskich przepowiedni. Opowieść o nieszczęśliwym astrologu przywoływano znów podczas pierwszej wojny światowej, a na przełomie wieków XX i XXI ten popularny tekst zaczął się pojawiać nie tylko w druku, ale i w internecie. Na tym jednak nie kończy się fantastyczna wprost kariera legendy: w 1828 roku w Wilnie została ona ponownie przetłumaczona z rosyjskiego na... polski! Ten wileński przekład stanowi najlepszy dowód, że z biegiem lat w legendzie nie pozostało ani śladu po jej polskiej proweniencji. Po trzech stuleciach pamięć o polskim pochodzeniu tego tekstu całkowicie się zatarła. Nie tylko czytelnicy, ale i historycy literatury nie zdawali sobie sprawy z prawdziwej genezy legendy. Dopiero w połowie lat sześćdziesiątych Eliza Małek, wtedy studentka Uniwersytetu Leningradzkiego, rozpoczęła studia nad odpisami dzieła i przygotowała na ten temat pracę dyplomową, w której ustaliła historię tekstu i wskazała jego źródło – książeczkę *Liga*

2 Zob. S. Nikołajew, *Poezja a dyplomacja. Kartka z dziejów działalności translatorskiej Urzędu Poselskiego w Moskwie w XVII wieku*, Warszawa 2003.

z *zawadą Koła Poselskiego*. Wyniki jej badań zostały ogłoszone drukiem w języku rosyjskim i polskim³.

Tak owocne studia dały początek wieloletnim i niestrudżonym pracom profesor Elizy Małek nad historią polsko-rosyjskich związków literackich, przede wszystkim badaniom nad przekładami polskich powieści, romansów pseudohistorycznych i moralistycznych⁴. Ale *Legenda o astrologu Mustaeddynie* także nie została zapomniana – w ciągu następnych lat badaczka starannie i skrupulatnie odnajdywała nowe dane i nowe ślady jej historii w Rosji. Recenzowana monografia jest podsumowaniem wyników tej kwerendy.

Do zalet omawianej publikacji należy podejście wszechstronne i całościowe. Autorka ukazuje na początku zwięzły obraz epoki, w której powstała książeczka *Dzierzka*, podaje opis i treść polskiego tekstu źródłowego. Dopiero po tym wstępie przechodzi do opisu przekładu rosyjskiego, odnotowuje wszystkie źródła rękopiśmienne i analizuje pracę tłumacza. W następnych rozdziałach szczegółowej analizie zostają poddane wszystkie redakcje i przeróbki tekstu, łącznie z przekładami z języka staroruskiego na język rosyjski XIX wieku. W obszernych „Dodatkach”, które stanowią znaczną część monografii, przedrukowano wszystkie redakcje i przeróbki przekładu (w opracowaniu na bardzo wysokim poziomie), a więc czytelnik może zapoznać się z całą historią legendy w literaturze rosyjskiej. Szczególne znaczenie ma przedruk legendy według wydania z 1596 roku, ponieważ jest to pierwsza od XVI wieku publikacja polskiej wersji tego dziełka. Wyraźnie ilustruje to tezę, że niekiedy w innej literaturze historia tekstu może być bardziej skomplikowana i intrygująca niż w jego ojczyźnie. Wersja polska została przygotowana do druku według zasad wydawania tekstów staropolskich, zaś teksty przekładu – zgodnie z zasadami wydawania tekstów literatury staroruskiej. W publikacji harmonijnie połączono zatem reguły edycji tekstów dwu filologii słowiańskich.

Najnowsza, omawiana tu monografia autorki z pewnością jest znaczącą i ważną pozycją nie tylko dla badań rusycystycznych, ale także dla polonistyki. Badacze w Rosji otrzymali znakomicie opracowany i przeanalizowany utwór literatury przekładowej XVII wieku, badacze polscy zyskali zaś bardzo dobrze przygotowane świadectwo niezwyklej czasami recepcji piśmiennictwa staropolskiego na Rusi Moskiewskiej.

Monografia profesor Elizy Małek kontynuuje rozpoczętą przez nią serię wydawniczą „Biblioteka Przekładów Rosyjskich XVII–XVIII Wieku z Literatury

3 Zob. Э. Малёк, «Повесть об астрологе Мустаеддыне» – неизученный памятник переводной литературы XVII в. (*Из истории польско-русских литературных связей*), „Труды Отдела древнерусской литературы”, т. 25, Москва–Ленинград 1970, с. 242–258; E. Małek, *Powieść o astrologu Mustaeddynie – nieznanu XVII-wieczny staroruski przekład z piśmiennictwa polskiego*, „Slavia Orientalis” 1971, nr 3, s. 235–243.

4 Zob. E. Małek, *Narracje staropolskie w Rosji XVII i XVIII wieku*, Łódź 1988.

Staropolskiej”. Tom pierwszy serii ukazał się w 2011 roku, był to *Первый древнерусский перевод «Апофегмат» Беняша Будного: Исследование и издание текста*. Następnie opublikowano opracowania dwu innych przekładów tego samego dzieła Bieniasza Budnego, przekłady utworów Szymona Starowolskiego, Marcina Stanisława Słowakowica i anonimowych tekstów beletrystycznych, tak lubianych w Rosji w wiekach XVII–XVIII. Recenzowana książka jest dziewiątą pozycją w tej serii, a autorka już zapowiedziała tom dziesiąty. Wszystkie części wydano w Polsce, ale zostały napisane w języku rosyjskim – i jest to zrozumiałe, ponieważ edycje staroruskich przekładów z literatury staropolskiej są adresowane przede wszystkim do rusycystów i badaczy w Rosji. Monografie tej zasłużonej badaczki znalazły wdzięcznych czytelników w tym kraju, o czym świadczą liczne recenzje w rosyjskich periodykach naukowych⁵. Serdecznie życzę profesor Elizie Małek dalszych sukcesów w jej niestrudzonej pracy.

5 Np. recenzje pierwszego tomu serii, zatytułowanego *Первый древнерусский перевод «Апофегмат» Беняша Будного: Исследование и издание текста*, Łask 2011: A.M. Ранчин, „Новое литературное обозрение” 2011, № 112, s. 436–437; M. Wichowa, „Rocznik Przemyski” 2014, t. 50, z. 2: *Literatura i język*, s. 185–188; A.V. Архангельская, С.В. Алпатов, „Вестник Московского университета” 2014, Серия 9: „Филология”, № 1, s. 239–244; С.В. Алпатов, „Традиционная культура” 2015, № 1, s. 177–181; Н.А. Тупилова, „Вестник Волгоградского государственного университета” 2015, Серия 2: „Языкознание”, № 2 (26), s. 136–141; czy recenzje trzeciego tomu serii, zatytułowanego *«Повесть тешиня о купце» Беняша Будного в Польше и на Руси (между ренессансной новеллой и назидательной повестью)*, Łódź 2013: I. Rzepnikowska, „Slavia Orientalis” 2014, nr 3, s. 453–456; С.В. Алпатов, „Традиционная культура” 2015, № 1, s. 177–181; Н.А. Тупилова, „Вестник Волгоградского государственного университета” 2015, серия 2: „Языкознание”, № 2 (26), s. 136–141.